HLEDÁNÍ MODELU PÉČE O NESOBĚSTAČNÉ RODINNÉ ČLENY

Searching for model of taking care of non-self-sufficient family members

Romana Benešová12: 435–445, 2010
ISSN 1212-4117

Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Praha

Summary

Given the demographic aging of the population, the theme of taking the family care of seniors becomes an ever more important problem of the research in sociology. In accordance with this, the target of the study is searching for methods and principles of helping family members within the family. The article is based on a sociological research, which *inter alia* studied the measure of the financial help granted, emotional support and support through taking care of non-self-sufficient family members between generations. In attempts to reveal principles of the inter-generation care, three theories were tested as follows: the reciprocal theory, the theory of obligation and the theory of attachment. The author used an analysis of quantitative data from an inquiry examination for their corroboration or refusal. Four hundred and eleven persons who intensively took care of senior family members and 203 respondents having no experience with the family care were inquired. In a questionnaire, the respondents reported the transfer of help between them and their children similarly as between them and their parents. Thus, the data offer an insight into the situation of help within families over three generations.

In the article, basic theoretical concepts and methods of the work are first described. After that, there is a description of findings concerning the magnitude of the help granted in families and a subchapter dealing with effects of selected attitudes. Thereafter, the author tries to find a model of taking care of family members. The purpose of the work is to show what types and methods of the help in the family exert mutual interactions.

The author conclusively supports the capacity of the theory of the obligation, which can most properly explain taking care of seniors in families. On the other hand, a new hypothesis was also found concerning contextual reasons for the inter-generation solidarity. Whereas in the families taking the care, the theory of the obligation can be most appropriately implemented, in families which do not take a care of seniors it seems that certain aspects of the attachment theory of the family solidarity are prevalent.

Key words: aging – family care – family solidarity – inter-generation relationships

Souhrn

Vzhledem k demografickému stárnutí populace se téma rodinné péče o starší lidi stává stále podstatnějším námětem zkoumání v sociálních vědách. Cílem této studie je v souladu s tím zjistit, jakým způsobem a na jakých principech poskytují české rodiny pomoc svým členům. Článek vychází ze sociologického výzkumu, který zjišťoval mimo jiné míru poskytované finanční pomoci, emocionální podpory a pomoci péči o nesoběstačné rodinné členy mezi generacemi. Ve snaze o odhalení principů mezigenerační péče jsou testovány tři teorie – reciproční teorie, teorie závazku a teorie vztahová. K jejich potvrzení či vyvrácení autorka využívá analýzu kvantitativních dat z dotazníkového šetření. Dotázáno bylo 411 osob, které intenzivně pečovaly o staršího rodinného člena, a 203 respondentů, kteří neměli zkušenost s rodinnou péčí. Respondenti v dotazníku referovali o transferech pomoci mezi nimi a jejich dětmi stejně jako mezi nimi a jejich rodiči. Data tak umožňují vhled do situace rodinné pomoci napříč třemi generacemi.

V následujícím článku jsou nejprve představeny základní teoretické koncepty a metodologie práce. Následuje popis zjištění o míře poskytované pomoci v rodinách a podkapitola zabývající se

vlivem vybraných postojů. Poté se autorka snaží nalézt model péče o rodinné členy. Cílem je odhalit, které druhy a směry pomoci v rodině se vzájemně ovlivňují.

Na závěr autorka potvrzuje schopnost teorie závazku nejlépe vysvětlit péči v rodinách, které se starají o svého seniora. Na druhou stranu byla nalezena i nová hypotéza o kontextuálnosti příčin mezigenerační solidarity. Zatímco v pečujících rodinách se nejlépe uplatňuje teorie závazku, v rodinách, které nepečují o staršího rodinného člena, zdá se převážují některé aspekty vztahové teorie rodinné solidarity.

Klíčová slova: stárnutí – rodinná péče – rodinná solidarita – mezigenerační vztahy

ÚVOD

V souvislosti s demografickými změnami v současné společnosti, kdy v čase roste délka naděje dožití, přibývá seniorů často odkázaných na pomoc druhých. Ze statistik vyplývá, že počet seniorů žijících v České republice ve věku nad 75 let by se měl v příštích dvaceti letech zvýšit z 672 tisíc na 1 171 tisíc, tedy do roku 2030 na 1,7násobek současného počtu¹. Jedná se však pouze o prognózu, tedy odborný odhad. I vzdálenější přiblížení se těmto počtům by však znamenalo významný nárůst počtu členů nejstarší věkové kategorie společnosti. Spolu s tímto vývojem stále roste důležitost rodinné péče o starší členy, kteří mohou tuto péči potřebovat a o něž se institucionální systém sociální podpory v České republice zřejmě nebude schopen uspokojivě postarat.

Rodina historicky plnila a stále plní funkci záchranné sítě, jež v různé míře přijímá odpovědnost za své nesoběstačné členy. Porozumění motivům transferů pomoci uvnitř rodiny může napomoci odhalit podmínky, jež jsou k zachování a k podpoře rodinné péče o nesoběstačné členy potřebné.

Otázkou motivace k rodinné péči se zabývá zejména zahraniční teoretická i empirická sociologie či gerontologie již dlouho (např. Cicirelli, 1983; Albert, 1990; Sýkorová, 1996; Neufeld, Harrison, 1998; Piercy, 1998; Stein et al., 1998; Kolmer et al., 2008). Já se v této práci pokusím odpovědět na základní otázku: na jakém principu rodinná péče funguje v současné České republice? Testovat přitom budu tři základní principy vycházející z dosavadních výzkumů o rodinné solidaritě (souhrnně pojednává Sýkorová, 1996):

- Reciproční teorie (equity theory) funguje na principu „dám – dostanu“. Tato teorie vychází z předpokladu reciprocity poskyto-

vané a získávané pomoci mezi jednotlivými členy rodiny. Pokud mezi členy rodiny reciprocita funguje, je rodina ve stavu soudržnosti. Pokud jedna strana reciprocitu poruší, dostává se rodina do konfliktu a dochází až ke zprůtrhání rodinných vazeb. Snaha o udržení vyváženosti transferů pomoci je tak jedním ze základních motivů k pomáhání druhým rodinným členům.

- Teorie závazku (obligation theory) vychází z předpokladu existence kulturních a morálních norem, které v rodinných příslušnících vzbuzují odpovědnost postarat se o své potřebné. Může se jednat o odpovědnost na základě touhy „splatit svůj dluh“, který mám vůči svým rodičům z dětství, nejedná se však o prostou reciprocitu, ale spíše o pocit odpovědnosti vůči členům rodiny. Někteří autoři (např. Stein et al., 1998) rozlišují v rámci teorie závazku koncepty filial responsibility (odpovědnost) a parental obligation (závazek). První z nich, koncept odpovědnosti, a zejména odpovědnosti dospělých dětí za jejich staré rodiče, přitom vychází přímo z norem a z kultury společnosti. Pocit závazku ve druhém konceptu se na rozdíl od odpovědnosti vytváří v konkrétním rodinném prostředí. Jedná se tedy o niternější pocit přijaté mravní spíše než sociálně podmíněné povinnosti, motivované rodinnou zkušeností.
- Vztahová teorie (attachment theory) solidaritu uvnitř rodiny vysvětluje na základě silných emotivních pout mezi členy rodiny. Tyto emotivní vztahy jsou zejména láska, pocit starostlivosti o závislé členy či oddanost těm, kteří se o mě někdy postarali. Člověk má silnější tendenci pomáhat těm členům rodiny, se kterými ho pojí emotivní pouto.

Tyto tři teorie bývají často posuzovány jako protichůdné koncepty. Platnost konceptů bývá zkoumána na úrovni dvoustranné interakce, ať již skutečné či deklarované pomoci v různých situacích mezi rodiči a dětmi, partnery či vzdálenějšími příbuznými (Albert, 1990; Neufeld, Harrison, 1998; Piercy, 1998; Stein et al., 1998; Kolmer et al., 2008).

Cílem tohoto výzkumu je také prozkoumat platnost tří výše zmíněných teorií motivace k péči. Dle mého předpokladu ale tyto tři teorie nemusí představovat protikladné modely rodinné solidarity. Spíše se dá předpokládat, že se jednotlivé koncepty péče různě uplatňují za různých okolností. Cílem práce je proto najít model vztahů mezi poskytovanou a přijímanou pomocí v rodině, a to v kompaktním vzorku rodin, které intenzivně pečují o některého svého staršího člena. Podobný model může pomoci vysvětlit důvody, které motivují rodinné příslušníky k tomu, aby se fyzicky postarali o své nejstarší příbuzné, pokud péči potřebují. Nalezený model budu následně porovnávat se situací v rodinách bez reálné zkušenosti s péčí.

METODIKA

a) Data

Cíle výzkumu se budu snažit dosáhnout analýzou dat ze sociologického dotazníkového šetření. Data byla sesbírána v roce 2006 v rámci pro-

jektu aplikovaného výzkumu „Péče o seniory v rodinách v České republice“, jehož vedoucím byl profesor Hynek Jeřábek z Institutu sociologických studií FSV UK.

V rámci výzkumu bylo standardizovanou metodou dotázáno 411 hlavních pečujících (dále jen pečující rodiny), tedy osob, jež osobně pečují o nesoběstačného člena rodiny ze starší generace, který není umístěn do institucionálního zařízení (263 respondentů pečovalo o jednoho z rodičů, 73 o rodiče partnera nebo partnerky, 37 o prarodiče, 38 o jiného staršího příbuzného). Respondenti byli do této skupiny zařazeni pokud osobně vnímají svou situaci jako situaci pečujícího a vyslovili se tak v úvodní otázce v dotazníku, zda pečují o staršího člena rodiny.

Druhou část souboru (203 dotázaných) tvořili lidé, kteří nemají žádnou zkušenost s pečováním o starší závislé rodinné členy (dále jen nepečující rodiny). Tato skupina respondentů není reprezentativním vzorkem populace České republiky. Výsledky v této skupině budou použity pouze k porovnávání vztahů mezi proměnnými v pečujících a v nepečujících rodinách.

Počet respondentů v obou skupinách tříděných podle sociálně-demografických charakteristik přináší tabulka 1.

Data byla následně zpracována pomocí softwaru SPSS a AMOS.

Tabulka 1 Sociálně-demografické charakteristiky souboru respondentů

POHLAVÍ	pečující	nepečující
Muž	78	50
Žena	333	153
VĚK	pečující	nepečující
18–29 let	18	27
30–44 let	101	64
45–59 let	231	72
60–69 let	56	36
neodpověděl(a)	5	4
Celkem	411	203

b) Proměnné

Smyslem této práce není nalezení vyčerpávajícího seznamu proměnných, které ovlivňují míru pomoci v rodinách. Cílem je popsat vztahy mezi typy a směry pomoci, kterou si členové rodiny navzájem poskytují. Zásadní jsou proto v tomto výzkumu otázky, které mapují pomoc uvnitř rodin.

Dotazován byl vždy jeden člen rodiny, který sám referoval o otázkách:

- Jak často jemu pomáhají nebo pomáhali jeho rodiče.
- Jak často pomáhá nebo pomáhal respondent svým rodičům.
- Jak často pomáhá nebo pomáhal respondent svým dospělým dětem.
- Do jaké míry očekává, že mu budou jeho děti ve stáří pomáhat.

V rámci každé z těchto otázek byly položeny tři podotázky, které separátně zjišťovaly pomoc materiální či finanční, pomoc s péčí o nesoběstačné členy (o děti, o nemocné a pomoc ve stáří) a citovou podporu či sdílení starostí. Tím vzniká baterie 12 otázek, s jejichž pomocí se budu snažit zmapovat transfery pomoci uvnitř úzkých rodinných sítí.

Základní formou pomoci, na kterou se zaměřím a o jejíž vysvětlení mi zejména půjde, je pomoc péčí neboli fyzické pečování o nesoběstačné členy rodiny. Tu považuji za klíčovou, protože ukazuje na sílu rodiny držet pohromadě a reálně si pomoci s plněním závazků vůči nesoběstačným členům.

Další proměnnou, která může zejména podle vztahové teorie do modelů péče vstupovat, je emocionální pouto. Tuto proměnnou v modelech zastoupím otázkou po citové podpoře. Spíše než o pocit starostlivosti se sice jedná o starostlivé chování. Předpokládám ale, že pokud se dva lidé podporují sdílením starostí a citovou podporou, je tím vyžadováno a zároveň udržováno emocionální pouto mezi těmito dvěma lidmi. Jak navíc prokázal ve svém podobně zaměřeném výzkumu Cicirelli (1983), existuje silná pozitivní korelace mezi emocionálními vztahy a chováním (v originálu attachment a attachment behaviour, překlad autorka).

Materiální a finanční podpora mezi členy rodiny bude sledována spíše jako dokreslující proměnná. Do modelů péče nebude cíleně zařa-

zována, jelikož její míra je vždy silně ovlivněna zdroji dárce a potřebami příjemce.

Pokud jde o limity dat, analytickým omezením může být tříbodová škála odpovědí na četnost poskytované péče (často, občas, vůbec ne). Dotazován je také vždy pouze jeden informátor za rodinu, jehož odpovědi nejsou verifikovány výpověďmi dalšího příbuzného. Toto je ale ve výzkumu rodiny poměrně běžnou praxí (Neufeld, Harrison, 1998; Yi, Lin, 2009). Naopak mezi přínosy dat patří homogenita zkoumaného vzorku pečujících a pestrost informace o rodinné pomoci, vyplývající z otázek o třech typech pomoci plynoucí čtyřmi směry uvnitř rodiny.

Kromě proměnných mapujících míru poskytované pomoci v rodině budou zvažovány také odpovědi respondentů na postojové otázky týkající se mezigenerační solidarity a sociálně-demografické charakteristiky.

Míra poskytované pomoci v rodinách**a) Pomoc péčí o nesoběstačné členy**

Graf 1 ukazuje, že alespoň občas se dostávalo respondentům pomoci rodičů s péčí o děti ve více než 80 % případů v obou skupinách rodin.

Míra pomoci péčí o nesoběstačné členy poskytovaná respondenty rodičům se naopak pochopitelně liší u skupiny pečujících a nepečujících. Připomínám, že respondenti jsou do skupin rozdělení podle screeningové otázky v dotazníku, ve které jsme se ptali, zda pečují či pečovali o nesoběstačného starého člena rodiny. Z grafu 1 je ale zřejmé, že i ve skupině v současnosti nepečujících respondentů je 20 % osob, které svým rodičům často péčí pomáhají, a dalších více než 40 % nepečujících pomáhá svým rodičům péčí v nemoci a stáří alespoň občas.

Do následujících dvou otázek – pomoc respondenta dětem a očekávaná pomoc od dětí ve stáří – vstupují pouze respondenti, kteří děti mají. Je patrné, že pomoc dětem s vnoučaty je poskytována v různé míře. Necelá třetina respondentů se stará o vnoučata často, třetina občas a zbývající podíl respondentů vůbec. V této otázce se zároveň statisticky významně liší odpovědi respondentů ve dvou testovaných skupinách. Lidé, kteří momentálně nepečují o své starší příbuzné, častěji pečují o vnoučata.

Jako poměrně opatrné se dá vnímat očekávání respondentů od jejich dětí do budoucna. Častou pomoc ve stáří od dětí čeká pouze okolo 15 % dotázaných. Většina lidí doufá, že jim jejich děti pomohou alespoň občas, okolo 10 % respondentů v obou skupinách své děti

od tohoto druhu závazku v budoucnosti úplně oproští. Zajímavé je, že na tuto otázku odpovídají stejně jak respondenti, kteří svým vlastním rodičům poskytují intenzivní pomoc, tak i ti ostatní.

*statisticky významný rozdíl

Graf 1 Míra pomoci péči o nesoběstačné členy (dětí, nemocné a ve stáří)

b) *Sdílení starostí a citová podpora*

Citová podpora je nejčastější způsob pomoci mezi rodinnými příslušníky (graf 2). Intenzita citové podpory poskytované respondentem jeho rodičům je přitom opět vyšší v pečujících rodinách než v nepečujících.

Citová podpora je výjimečný druh pomoci tím, že jej otevřeně očekávají i respondenti od svých dětí v budoucnosti. Celkově tak existuje minimum respondentů, kteří by nebyli zvyklí na sdílení starostí a poskytování citové podpory uvnitř své rodiny.

*statisticky významný rozdíl

Graf 2 Míra pomoci sdílením starostí a citovou podporou

c) Materiální a finanční pomoc

Finanční pomoc je naopak služba, kterou si rodinní příslušníci poskytují spíše příležitostně (graf 3). Tok finanční podpory je přitom častý spíše ve směru od rodičů k dětem než naopak. Jedná se tedy zejména o podporu starší generace směrem k mladší.

Očekávání časté finanční pomoci od dětí v budoucnosti je v obou skupinách respondentů spíše výjimkou.

K výsledkům výše uvedených popisných statistik je třeba dodat, že různé typy pomoci orientované jedním směrem bývají spolu korelované. Neboli platí, že stejným směrem většinou plynou tři typy podpory v úměrné míře. To platí zejména o souběžném poskytování citové podpory a pomoci péčí, které jdou zjevně ruku v ruce. Podobná souvislost jednotlivých typů péče v jednom směru neplatí pouze u finanční

podpory a pomoci péčí poskytované dětem. Zdá se, že toto jsou dvě odlišné formy pomoci, které se vzájemně nepodmiňují – buďť mohou pomáhat dětem finančně, a přitom ne citovou podporou, nebo naopak.

Na poskytování jednotlivých druhů pomoci má do určité míry vliv také věk respondenta nebo zřejmě lépe řečeno životní fáze, ve které se osoba nachází. Tato podmíněnost je patrná zejména u pomoci respondentů jejich rodičům, kterou ve vyšší míře poskytují starší respondenti. To je možné vysvětlit zřejmě zvýšenými potřebami podpory spolu se stárnutím rodičů respondentů ve vyšším věku. Dalším bodem, do kterého intervenuje věk respondenta, je míra jeho pomoci dospělým dětem. Pomoc finanční poskytují svým dospělým dětem spíše mladší rodiče do 45 let, naopak vnoučata dětem hlídají spíše lidé v důchodovém věku.

*statisticky významný rozdíl

Graf 3 Míra finanční a materiální pomoci

Význam postojů

Dá se předpokládat, že ochotu postarat se o druhého budou ovlivňovat postoje člověka. Jelikož byl výzkum zaměřený na péči o starší rodinné členy, obsahoval dotazník několik baterií postojových otázek týkajících se mezigenerační pomoci. Vybrána k analýze je část jedné baterie, která mapuje názory lidí na potřebu a důvody pomoci lidí v rámci příbuzenstva.

Tabulka 2 ukazuje, jakým způsobem odpovídali všichni respondenti na jednotlivé výroky

týkající se rodinné solidarity. Pokud se vrátíme k teorii popsané na začátku, je na místě zdůraznit existenci tří konceptů motivace k péči – reciproční teorie, teorie závazku (obligation vs. responsibility) a teorie vztahová. Tyto tři teorie mohou být na postojové úrovni částečně demonstrovány otázkami zobrazenými v tabulce 2. Je ovšem třeba dodat, že postojové baterie v dotazníku původně nebyly sestaveny s cílem zmapování těchto tří konceptů a nezastupují proto tři principy ve stejné a vyčerpávající míře.

Pořadí otázek podle míry souhlasu s výroky (tab. 2) naznačuje, že se respondenti v nejvyšší míře ztotožňují s výroky ukazujícími na teorii závazku (výroky a, b, c). Vztahová a reciproční teorie jsou lidmi přijímány v menší míře (výroky e, respektive d a f).

Míra souhlasu s postojovými výroky je jedna věc, pro tento text je ovšem důležitější reálný vztah mezi postoji k mezigenerační solidaritě a mírou skutečně poskytované pomoci rodinným členům. Tento vztah jsem se pokusila odhalit výpočtem Spearmanova korelačního koeficientu mezi jednotlivými výroky a otázkou, do jaké míry respondent pomáhá nebo pomáhal péčí svým rodičům. Lze předpokládat, že lidé, kteří souhlasí s výroky prosazujícími závazek rodinných členů vzájemně si pomáhat, budou poskytovat svým rodičům péči ve vyšší míře než ostatní.

Tento předpoklad se ovšem v podstatě nepotvrdil. Ve skupině rodin, které pečují o nesoběstačného seniora, nebyla nalezena žádná statisticky významná korelace mezi mírou poskytované pomoci a výše uvedenými výroky. Lze proto říci, že nelze nalézt vztah mezi objemem pomoci a postojovou stránkou – pečující osoby se starají bez ohledu na jejich postoje k rodinné solidaritě, zjišťované výroky.

Pokud jde o v současné době nepečující osoby, zde je možné najít souvislost mezi někte-

rými postojovými výroky a mírou poskytované péče rodičům. Pozitivní korelaci je možné nalézt mezi množstvím péče poskytované rodičům a souhlasem s výrokem b) Vždy by se mělo pomoci příbuzným, kteří pomoc potřebují. Negativní je naopak souvislost reálné péče s výrokem e) Není nutné pomáhat těm příbuzným, které člověk nemá rád. V obou případech se ale jedná pouze o slabou závislost².

Co z těchto hodnot vyplývá? Na základě analýzy postojů se nepodařilo odhalit motivy vedoucí k péči o starší rodinné členy. Výroky, se kterými panuje mezi respondenty nejvyšší míra souhlasu, sice napovídají přijetí teorie závazku v myslích českých rodin. Tyto postoje ale pouze minimálně ovlivňují míru skutečně poskytované pomoci respondentů jejich rodičům. Pokud s některými výroky panuje obecný souhlas, ale zároveň tento souhlas významně neovlivňuje jednání, dá se předpokládat, že lidé vypovídají spíše o zavedené společenské normě (se stejným paradoxem v datech se setkal např. Albert, 1990). Závazek rodinných členů nezištně pečovat o sebe navzájem tak můžeme považovat za normu, se kterou lidé souhlasí. To ale nemusí znamenat, že právě tato norma ovlivňuje jejich jednání. Motivátory rodinné starostlivosti proto v postojové rovině v tomto výzkumu nenalézám.

Tabulka 2 Míra souhlasu s postojovými výroky o pomoci v rodině

	rozhodně ne v %	spíše ne v %	spíše ano v %	rozhodně ano v %	neví v %
a) Příbuzní by měli následovat vzor starší generace a pomáhat a podporovat jeden druhého	2	5	45	46	2
b) Vždy by se mělo pomoci příbuzným, kteří pomoc potřebují	2	3	46	45	4
c) Člověk by měl pomáhat v prvé řadě těm příbuzným, kterým se daří hůře než jemu	3	12	51	27	7
d) Ti příbuzní, kterým člověk pomáhal, by mu to dříve nebo později měli vrátit	13	29	38	12	9
e) Není nutné pomáhat těm příbuzným, které člověk nemá rád	18	40	22	9	12
f) Není potřeba pomáhat příbuzným, od kterých nelze očekávat, že by mi pomoc vrátili	23	42	19	8	10

Modely péče

Z výsledků vyplývajících z grafů v kapitole popisných statistik je patrné, že míra poskytování jednotlivých druhů pomoci uvnitř rodin se mezi

skupinou pečujících a nepečujících ve většině případů významně neliší. Stejně tak nebyla nalezena schopnost postojových otázek vysvětlit jednání, pokud jde o pomoc v rodině.

Následujícím cílem práce je proto pokusit se nalézt model péče uvnitř rodiny, který by pomohl odhalit, na čem je založena péče o ne-soběstačné členy. Základní otázka zní, které typy a směry péče spolu vzájemně souvisejí a mohou se tak kauzálně zapříčiňovat.

a) *Model pro pečující rodiny*

Nalézt model pomoci formou péče o ne-soběstačné členy u rodin pečujících o seniory je hlavním záměrem práce. Hodnoty korelačních koeficientů ukazují na existenci vztahu mezi mírou péče, kterou respondentům poskytovali rodiče, se všemi ostatními směry péče a zároveň na neexistenci vztahů mezi ostatními proměnnými (tab. 3).

Stejnou velmi zajímavou souvislost potvrzují i výsledky strukturního modelování v programu AMOS, kdy se jako nejvhodnější ukazuje model prezentovaný na obrázku 1.

Vrátím se nyní ke třem testovaným teoriím a pokusím se s jejich pomocí interpretovat získaný model.

V modelu není zobrazena citová podpora, která by ukazovala na platnost vztahové teorie. Ačkoli totiž míra citové podpory koreluje s mírou pomoci péčí mezi generacemi, její zařazení do modelu nezlepší vlastnosti modelu. Míra citové podpory se neukazuje jako zásadní pro vznik pečovatelských vazeb. Tento fakt mě vede k přesvědčení, že výše popsaný koncept vztahové teorie rodinné solidarity není v rodinách pečujících o seniory vhodně aplikovatelný – neboli pomoc péčí je uvnitř

rodin poskytována v zásadě bez ohledu na existenci vazeb citové podpory.

Na platnost konceptu reciprocitu poukazuje vztah mezi mírou pomoci, jakou respondenti obdrželi od svých rodičů, s mírou pomoci, jakou nyní rodičům poskytují. Dalo by se tedy odvozovat, že se ze strany respondentů jedná o „vracení dluhu“ vůči rodičům. Proti platnosti této teorie ale mluví fakt, že nelze najít další reciproční vztahy. Ty by se mohly projevovat například pocitem respondentů, že pokud dnes poskytují pomoc svým dětem či rodičům, měla by jim být tato pomoc jednou vrácena.

Model na obrázku 1 nejlépe odpovídá teorii závazku. Je patrné, že čím více rodiče v minulosti pomáhali respondentům, tím větší sklon pomáhat a očekávat pomoc od ostatních nyní respondenti mají. Jedná se o pocit obecného závazku vůči celé rodině, vytvořeného na základě zkušenosti a implementovaných rodinných vzorů a morálních norem (familial obligation). Tato potřeba reakce na vstřícné jednání rodičů v minulosti má pak na pomoc ostatním rodinným příslušníkům větší vliv než existující emocionální vazby v rodině nebo kalkul plynoucí z teorie reciprocitu.

Do modelu jsem se pokusila zahrnout i další proměnné jako například některé postoje otázky sociálně-demografické charakteristiky či reálné potřeby seniorů měřené ukazatelem BADL. Žádná z těchto proměnných ale nezlepšovala parametry modelu. Lze proto říci, že se podařilo nalézt velmi prostý model péče o rodinné členy v pečujících rodinách.

Tabulka 3 Korelace pomoci péčí uvnitř pečujících rodin

	Rodiče – pomoc respondentovi (péči o děti)	Respondent – pomoc rodičům (péči v nemoci a stáří)	Respondent – pomoc dětem (péči o děti)	Očekávaná pomoc od dětí (péči v nemoci a stáří)
Rodiče – pomoc respondentovi (péči o děti)	1,000			
Respondent – pomoc rodičům (péči v nemoci a stáří)	0,135 *	1,000		
Respondent – pomoc dětem (péči o děti)	0,215 **	–0,026	1,000	
Očekávaná pomoc od dětí (péči v nemoci a stáří)	0,184 **	0,036	–0,006	1,000

V tabulce hodnoty Spearmanova korelačního koeficientu

* Korelace je statisticky významná na úrovni 0,05.

** Korelace je statisticky významná na úrovni 0,01.

Obrázek 1 Model vztahů péče o nesoběstačné členy v pečujících rodinách

V modelu jsou zobrazeny standardizované korelační koeficienty
Chi-square = 2,211

Model	AGFI	NFI	CFI	RMSEA	AIC	BIC
Zvolený model	0,991	0,994	1	0,000	16,211	44,341
Model nezávislosti		1	1		20,000	60,186
Saturovaný model	0,927	0	0	0,117	47,789	63,864

b) Model pro nepečující rodiny

Pokud se pokusím výše popsaný model aplikovat na data týkající se rodin mimo situaci péče neboli na nepečující, zjistím, že realitě neodpovídá. Vazby mezi jednotlivými druhy pomoci slábnou a zároveň se v modelu promítá vliv jiných proměnných. Sestavit prostý model pomoci v nepečujících rodinách se mi na základě dostupných dat nepodařilo. Lze ale interpretovat některé odhalené vztahy.

Při pohledu na sílu vztahů pomoci péčí mezi jednotlivými generacemi je patrné, že všechny korelace, jež tvořily model teorie závazku v případě pečujících rodin, zde slábnou (tab. 4). Naopak se ukazuje existence vztahu mezi péčí respondentů o své děti a o své rodiče, což může napovídat o výskytu určité „pečující skupiny“, která má větší tendenci starat se o všechny ostatní rodinné členy.

Z hlediska cíle výzkumu, kterým je nalezení modelu vztahů vysvětlujícího péči o starší příbuzné, je ovšem zajímavější existence statisticky

významného vztahu mezi proměnnými jak podporovali rodiče respondenta citovou podporou a do jaké míry následně respondent pomáhá svým rodičům péčí ve stáří (tab. 5, korelační koeficient 0,21). Tato vazba se v modelu u pečujících respondentů vyskytla také, avšak při zařazení proměnné, nakolik pomáhali rodiče respondentům péčí, její vliv významně slábl. K tomuto procesu zde nedochází, naopak citová pomoc oslabuje vztah mezi pomocí péčí. V rodinách, které nepečují o nesoběstačného seniora, se proto zdá být pohnutkou k pomoci rodičům spíše emocionální vazba než oplácení péče v minulosti. Podobný výsledek prokázal u nepečujících rodin i Cicirelli³ (1983).

Naopak překvapující nejsou silné vazby mezi proměnnými, které tabulka 5 prezentuje na diagonále. To, že citová pomoc a pomoc péčí směřující jedním směrem spolu souvisejí, bylo zmíněno již výše u popisných statistik.

Ačkoli tedy nebyl nalezen uspokojivý model péče v nepečujících rodinách, lze předpokládat,

že péče o starší příbuzné je v těchto případech motivována spíše citovými vazbami a bude proto možné spíše přistoupit na vztahovou teorii motivace k péči. Jinými slovy, pokud v rodině

není přítomen nesoběstačný senior, pomáhají lidé svým rodičům ve větší míře v případě, že s nimi mají bližší emocionální vazby.

Tabulka 4 Korelace pomoci péčí uvnitř nepečujících rodin

	Rodiče – pomoc respondentovi (péči o děti)	Respondent – pomoc rodičům (péči v nemoci a stáří)	Respondent – pomoc dětem (péči o děti)	Očekávaná pomoc od dětí (péči v nemoci a stáří)
Rodiče – pomoc respondentovi (péči o děti)	1,000			
Respondent – pomoc rodičům (péči v nemoci a stáří)	0,145	1,000		
Respondent – pomoc dětem (péči o děti)	0,127	0,243 *	1,000	
Očekávaná pomoc od dětí (péči v nemoci a stáří)	0,122	0,077	0,068	1,000

V tabulce hodnoty Spearmanova korelačního koeficientu

* Korelace je statisticky významná na úrovni 0,05.

** Korelace je statisticky významná na úrovni 0,01.

Tabulka 5 Korelace pomoci péčí vs. citovou podporou uvnitř nepečujících rodin

	Rodiče – pomoc respondentovi (citová podpora)	Respondent – pomoc rodičům (citová podpora)	Respondent – pomoc dětem (citová podpora)	Očekávaná pomoc od dětí (citová podpora)
Rodiče – pomoc respondentovi (péči o děti)	0,463 **	0,095	0,100	0,037
Respondent – pomoc rodičům (péči v nemoci a stáří)	0,210 **	0,554 **	-0,001	0,073
Respondent – pomoc dětem (péči o děti)	0,059	0,061	0,077	0,002
Očekávaná pomoc od dětí (péči v nemoci a stáří)	0,122	0,078	0,054	0,560 **

V tabulce hodnoty Spearmanova korelačního koeficientu

* Korelace je statisticky významná na úrovni 0,05.

** Korelace je statisticky významná na úrovni 0,01.

ZÁVĚR

Z provedeného analytického výzkumu vyplývá, že vztahy pomoci a péče uvnitř rodiny jsou záležitostí kontextuální. Ochota pečovat a míra péče, kterou lidé poskytují rodinným členům, je stěží vysvětlitelná obecnými postoji respondentů. Podstatnější se zdá být rodinný kontext, povaha zkušeností, vztahů a situace v rodině.

V rodinách, které pečují o nesoběstačného seniora, se ukazuje platnost teorie závazku ve smyslu filial obligation jako vysvětlujícího rámce pro studium motivů rodinné péče. Významnou proměnnou, která ovlivňuje míru poskytované pomoci napříč generacemi, je vzor pomoci, kterou dnešním pečujícím dříve poskytli jejich rodiče. Minulá pomoc nejstarší generace se nyní

ukazuje jako zdroj pocitu odpovědnosti k rodině jako celku a k jejím jednotlivým členům.

Naopak u rodin, které se nenacházejí v momentální situaci nutnosti péče o starší rodinné příslušníky, není možné uplatnit stejný přístup. Ačkoli jednoduchý model péče v nepečujících rodinách nebyl zatím nalezen, dá se očekávat platnost některých aspektů vztahové teorie pro vysvětlení pomoci v této skupině. Motivací pro současnou péči o své rodiče je pro respondenty dříve obdržaná citová podpora, přenesená tedy možné emocionální pouto, které si lidé se svými rodiči vybudovali.

Pro bližší porozumění motivům rodinné péče o nesoběstačné členy je jistě nutné hlubší zkoumání dané problematiky. Vzhledem ke složitosti konceptů rodinné péče a mezigenerační solidarity je třeba brát v potaz mnoho faktorů a dimenzí, které mohou ovlivňovat realitu. Výše popsaný výzkum tak odhaluje zejména nutnost uvědomit si kontextualitu problému. Lidé v různých situacích naslouchají různým imperativům. Pro interpretaci vztahů z oblasti rodinné solidarity je proto vždy nutné specifikovat si rámec zkoumání a charakteristiky situace v dané populaci.

* Studie byla zpracována v rámci výzkumného projektu na Fakultě sociálních věd Karlovy univerzity podpořeného Grantovou agenturou České republiky, grantem číslo 403/09/1208 „Rodinná soudržnost v péči o seniora“ pod vedením prof. PhDr. Hynka Jeřábka, CSc. Článek vychází ze stejnojmenného referátu, který autorka prezentovala na konferenci „Ageing societies: change, challenge, chance“ 4. 12. 2009, pořádané na Institute of Ageing, Oxford University, Oxford UK.

Vysvětlivky

1. Procentuálně vyjádřeno, zatímco v roce 2010 tvoří 16 % obyvatelstva Česka lidé ve věku nad 65 let a v tom 7 % lidé starší 75 let, v roce 2030 jsou střední odhady předpokládaných poměrů starší generace 23 %, respektive 12 % populace. Tato čísla přitom zohledňují i druhý demografický trend, jímž je snižování porodnosti ve vyspělých zemích (ČSÚ, Základní výsledky projekce, střední varianta, 2002–2050, dostupné on-line).
2. Spearmanův korelační koeficient 0,17, respektive – 0,15.
3. Cicirelli ukazuje, že současný pocit náklonnosti ovlivňuje náklonnost chování (návštěvy rodičů atd.) a toto chování následně ovlivňuje pomoc poskytovanou staršímu příbuznému.

LITERATURA

- ALBERT, S. M.: Care-giving as a Cultural System: Conceptions of Filial Obligation and Parental Dependency in Urban America. *American Anthropologist, New Series*, 1990, vol. 92, no 2, s. 319–331.
- CICIRELLI, V.: Adult Children's Attachment and Helping Behavior to Eldery Parents: A Path Model. *Journal of Marriage and the Family*, 1983, vol. 5, no 3, s. 419–440.
- KOLMER, D. et. al.: Ranked Motives on Long-term Care Providing Family Caregivers. *Journal of Family Issues*, 2008, no 22, s. 29–39.
- NEUFELD, A., HARRISON, M.: Men as caregivers: reciprocal relationships or obligation? *Journal of Advanced Nursing*, 1998, vol. 28, no 5, s. 959–968.
- PIERCY, W.: Theorizing About Family Care-giving: The Role of Responsibility. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, no 60, s. 109–118.
- SÝKOROVÁ, D.: The Empty-Nest within the Kin Support System. *Sociological review*, 1996, vol. 32, no 1, s. 51–66.
- STEIN, C. H. et al.: „Because They're My Parents”: An Intergenerational Study of Felt Obligation and Parental Caregiving. *Journal of Marriage and the Family*, 1998, no 60, s. 611–622.
- YI, C. C., LIN, J. P.: Types of Relations between Adult Children and Elderly Parents in Taiwan: Mechanisms Accounting for Various Relational Types. *Journal of Comparative Family Studies*, 2009, vol. 40, no 2, s. 305–24.
- Základní výsledky projekce, střední varianta, 2002–2050 (on-line) ČSÚ (cit. 11. 7. 2010), dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4025-04>

Romana Benešová
 romana.benesova123@seznam.cz